УДК 811.161.2'271.12'367.633/.634

НАУКОВИЙ ВОСЬМИГРАННИК М.Я. ПЛЮЩ

Плющ М.Я. **Словоформа у семантично елементарному та ускладненому реченні. Вибрані праці. — К., 2011. — 362 с.**

Марія Яківна Плющ — відомий у слов'янському світі мовознавець. Немає, напевно, таких питань теоретичної граматики, які б пройшли повз увагу невтомної дослідниці. Коло наукових зацікавлень цієї вченої надзвичайно широке: морфеміка, словотвір, морфологія, синтаксис української літературної мови, лінгвостилістика, методика викладання мови, актуальні питання культури мови та ін.

Рецензоване видання є результатом невтомної праці автора впродовж кількох десятиліть. Перед нами монументальне дослідження, обсяжне не лише за розмірами, а й за вагою та доказовістю теоретичних міркувань, потверджених багаторічними спостереженнями над мовним матеріалом. До монографії увійшли окремі розділи фундаментальних наукових розвідок Марії Яківни — "Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення" (К. : КДПІ, 1978. — 108 с.), "Категорія суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення" (К. : Вища школа, 1986. — 185 с.), "Методика лінгвістичного аналізу тексту" (К. : Вища школа, 1984. — 120 с.), "Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія" (К. : Видавничий Дім "Слово", 2010. — 328 с.), "Проблема відокремлення і відокремлених компонентів речення (семантико-синтаксичний і комунікативно-прагматичний аспекти)" (К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. — 92 с.) — та численні статті, що репрезентують аргументований опис специфіки функціонування словоформ різних граматичних класів (субстантивів, прономінативів, вербативів, ад'єктивів, адвербіативів) у семантично елементарному та ускладненому реченні.

Попри такий, здавалося б, неохопний обшир порушених проблем, дослідження М.Я. Плющ вражає виструнченою композицією, єдністю методологічно-засадничої бази, довершеністю категорійного апарату,

© М.І.СТЕПАНЕНКО, С.О. ПЕДЧЕНКО, 2012

чітким і доступним викладом. Монографія вдало структурована, її поділ на вісім самостійних і водночас взаємопов'язаних розділів зумовлений магістральним для вченої завданням — простежити синтаксичні потенції форм словозміни та морфологічних категорій різних частин мови. Така згуртованість автономних, на перший погляд, наукових розвідок навколо спільної ідеї, уможливлює цілісність книги, що демонструє послідовність утілення авторських ідей у різні періоди наукового життя.

У перших чотирьох розділах досліджено реалізацію граматичних значень у відмінкових формах іменників, зокрема обстежено специфіку семантико-синтаксичної поведінки компонентів з категорійним значенням предметності як непредикатних знаків (Розділ 1.), схарактеризовано відмінкові словоформи в позиції суб'єкта (Розділ 2.) та об'єкта (Розділ 3.), з'ясовано обставинні функції орудного відмінка (Розділ 4.). Особливо цінними є розмисли М.Я. Плющ про важливість ідентифікування парадигматичного та синтагматичного аспектів вивчення відмінків, що виявляють свої категорійні ознаки у зв'язках з іншими елементами мови і мовлення. Дослідниця переконливо доводить необхідність системного опису морфологічних форм з їхньою проекцією на семантико-функційний синтаксис. Основним елементом значення категорії відмінка, небезпідставно стверджує вона, "є синтаксичний", за яким цю грамему характеризують "як словозмінну, а не кваліфікаційну. (...) Оскільки словоформа виконує своє комунікативне призначення тільки в реченні, то цілком природно розглядати відмінкові форми у взаємозв'язках, ураховуючи те, що інваріантність / варіантність словоформи зумовлена структурним типом синтаксичної моделі речення і стилістичними особливостями уживання в мовленні (тексті)" (с. 23, 27).

Другий із сформульованих постулатів української граматичної теорії — беззаперечна роль відмінкової спеціалізації в складному процесі перебудови морфологічної системи, що по-особливому вияскравлюється в сучасний період розвитку мов, коли відбувається "розподіл функціональних значень між відмінками і відмінками та прийменниковими конструкціями" (с. 141). У цьому зв'язку значний науковий інтерес викликає четвертий розділ рецензованої праці, присвячений виявленню обставинних функцій орудного відмінка. Неабияку інформативну цінність у ньому становлять спостереження автора над розмаїтістю семантичної наповнюваності словоформ, почасти детермінованої валентними ознаками дієслова-предиката, над значеннєвими, стилістичними, граматичними чинниками, що формують умови для функціонування орудного способу дії, орудного порівняння, орудного сукупності, орудного місця й орудного часу, над процесами фразеологізації словосполучень, органічним складником яких є вирізнена грамема. Марія Яківна переконливо констатує тенденцію поступового витіснення окремих функцій орудного відмінка прийменниковими конструкціями та прислівниковими словами, напр.: *Іншими* ***днями*** *знов Тетяна тане* (О. Кобилянська) — невизначений час, *Я у* ***серпневі дні передосінні*** *Ходив по занехаяній*

рудні і думав про хатини вівчарів (Д. Павличко) — невизначений час, на тлі якого проступає дистрибутивність. Лаконічний, але довершений у своїх дефініційних параметрах висновок про те, що "орудний з адвербіальним (обставинним) значенням функціонує як необов'язковий компонент синтаксичної структури речення: вступаючи в детермінативні відношення з дієсловом — центральним, конструктивно обов'язковим елементом ядерної конструкції, — він не виявляє з ним тісного зв'язку, а отже, займає периферійні позиції при ньому" (с. 140), кидає місток до п'ятого розділу монографії, у якому об'єктом дослідницької уваги стала відмінкова словоформа, зумовлена подвійними синтаксичними зв'язками у структурі семантично ускладненого речення.

Обравши лінгвістичним інструментарієм засадничі положення трансформаційного синтаксису, спираючись на вчення про семантичну структуру речення, узявши до уваги деривaційні процеси в репрезентативному полі компонентів-семантем ("у процесі творення похідної синтаксичної одиниці на базі речення його власне-семантична структура, або позначувана ситуація, пропозиція, лишається незмінною", "пропозитивне значення властиве реченню і його трансформам" — Н.Д. Арутюнова), М.Я. Плющ скрупульозно обстежує реалізацію семантичної поліпредикативності у формальних засобах мови, з'ясовуючи темпорально-предикативне значення словоформ орудного відмінка, семантику супутнього стану особи ад'єктивних компонентів, прикметникових зворотів з орудним обмеження. Основну причину вторинності функцій іменникових словоформ дослідниця вбачає в процесах ущільнення пропозиційного предиката однієї із ситуацій семантично ускладненого речення. "Формальним маркером синтаксичних конструкцій із напівпредикативним компонентом, — справедливо стверджує Марія Яківна, — є подвійний синтаксичний зв'язок їх, що сприяє нашаруванню на основну предикацію додаткової потенційно предикативної семантики — і змінює формально-синтаксичну структуру речення та його інтонаційний малюнок" (с. 155).

Другопредикативну функцію в семантичній структурі речення виконують також відокремлені компоненти, зокрема дієприслівник і дієприслівниковий зворот, прикметник та прикметниковий зворот, дієприкметник і дієприкметниковий зворот, пояснювально-уточнювальні й прикладкові сегменти синтаксичної конструкції, докладний аналіз яких знаходимо в шостому розділі рецензованої праці. Підтримуючи засадничі положення формально-граматичної теорії відокремлення, які сформулювали свого часу Ф.І. Буслаєв, О.М. Пєшковський, А.Г. Руднєв, В.В. Бабайцева та ін., авторка монографії не лише не заперечує того факту, що "дослідження проблем відокремлення сьогодні спрямоване на з'ясування семантичної і граматичної природи цього синтаксичного явища (...) з погляду породження мислення-мовлення у процесі спілкування", "на основі семантичного і комунікативно-прагматичного підходів", а й сама віртуозно застосовує їх з метою виявлення найхарактерніших рис розглядуваних структур, специфічних

умов функціонування останніх, розподілу їх за семантико-структурними типами тощо.

Таке поєднання функційно-категорійного підходу до вивчення мовних явищ з концептуальним аналізом, зануреним в антропологічну парадигму, вивершує рецензоване дослідження над іншими науковими розвідками, присвяченими проблемним питанням теоретичної граматики сучасної української мови, засвідчує притаманну для наукових студій Марії Яківни витончену гармонію традиції та новаторства.

Цей синкретизм думок особливо відчутний у характеристиці пояснювальних компонентів, функційно-прагматичним підґрунтям для яких є "операція еквіваленції", детермінована природою "логічних відношень у мисленні та в комунікації", прагматичними функціями референції як одного із виявів комунікативного наміру мовця. Відзначимо, що авторка рецензованої праці, очевидно, задля досягнення повноти й аргументованості опису вирізнених структур докладно аналізує думки інших дослідників категорії пояснення, а саме: Н.Д. Арутюнової, Г.О. Золотової, А.П. Загнітка, І.Р. Вихованця, К.Г. Городенської, Н.В. Гуйванюк. Попри зовнішню "синтаксичність" аналізованого розділу, спостерігаємо постійну й безвідворотну присутність морфологічних словоформ як репрезентантів розглядуваних синтаксичних функцій. Аналізові їхньої граматичної семантики у змісті іменних слів, дієслова та у структурі речення присвячено найбільший, сьомий, розділ, що охоплює чимало винятково актуальних і складних питань сучасної категорійної граматики, закладає підвалини теоретичних концепцій, репрезентує академічний погляд на морфологію і словотвір. На потвердження цього наведемо назви кількох підрозділів: "Граматичний зміст категорії числа іменників", "Референційний аспект семантики займенників", "Категорія виду. Поняття про способи (роди) дієслівної дії", "Зв'язані синтаксеми в структурі речення", "Перехід слів з одного лексико-граматичного розряду в інший як один із типів морфологічно-синтаксичного способу словотвору". Глибоке знання фаху, раціональний обсяг при максимальному охопленні проблематики, інформативність, філігранність наукового стилю, щонайповніше, щонайглибше занурення в глибинні механізми мовної структури уможливили свіжий, нестандартний погляд на концептуальні лінгвістичні позиції.

Окремими, не менш важливими складниками філологічного таланту Марії Яківни Плющ є лінгвостилістика та лінгводидактика, наукові студії з яких розміщені в останньому розділі монументального дослідження. Тут подибуємо цінні спостереження авторки над тим, як, з одного боку, художній текст упливає на інтерпретацію семантичних особливостей лінгвальних одиниць, а з другого — структуровані за участю останніх інтонаційно-стилістичні фігури, художні прийоми, тропи тощо виформовують особливу неперевершену тканину поезії, експлікуючи індивідуально-мовленнєву картину світу митця. М.Я. Плющ неодноразово наголошує на непересічній ролі функційного аспекту у вивченні мовних засобів художнього твору. Першочерговим завданням його

дослідника, на її думку, є "виявлення багатозначності поетичної структури, своєрідності поетичного образу, глибинного змісту на всіх рівнях функціонування мовних знаків з урахуванням їхньої взаємодії" (с. 280).

Педагогічне обдарування вченої-мовознавця зреалізоване в лінгводидактичних статтях, що охоплюють чимало актуальних для сучасної методики мови питань, а саме: проблему взаємодії функційного та комунікативно-прагматичного аспектів у дослідженні інтерогативних конструкцій, роль естетичного та емоційно-прагматичного чинників у формуванні мовної особистості учнівської молоді на основі лінгвістичного аналізу художніх текстів, розроблення методичних засад вивчення української мови як першої іноземної у вищих навчальних закладах, нові, проте базовані на "реабілітованій" Марією Яківною традиції підходи до створення вишівських підручників тощо.

Рецензована монографія — це справжня знахідка для всіх охочих долучитися до невичерпних скарбів невтомної лінгвістичної думки, познайомитися з науковим доробком великого Вченого. Цікаве, ґрунтовне, зважене у міркуваннях дослідження Марії Яківни Плющ, що є взірцем лінгвістичних студій, демонструє концептуальні засади сучасної теоретичної граматики, лінгвістики тексту, лінгводидактики й укотре засвідчує виняткову працездатність авторки, її залюбленість у рідне слово, філологічну науку, бажання прислужитися своїми невичерпними енциклопедичними знаннями майбутнім мовознавчим поколінням.

Микола Степаненко, Світлана Педченко (м. Полтава)

Mykola Stepanenko, Svitlana Pedchenko (Poltava)

THE SCIENTIFIC OCTAHEDRON OF M.J. PLUSHCH

Book review on: *Plushch M.J.* Slovoforma u semantychno elementarnomu ta uskladnenomu rechenni. Vydrani pratsi. — K., 2011. — 362 p. (The word-form in semantic elementary and complicated sentences. Selected works. (In Ukraine)